



Mohácsi Regös Ferenc rajza

Teleki Sámuel utazása

Kalandok Kelet-Afrikában

A Magyar Hírmondó megint egy új szellemi csemegével lepte meg olvasóit: két impozáns kötetben adta közre a *Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyetlen vidékein 1887-1888-ban* című, közel nyolcszáz oldalas lebilincselő dokumentumot. A művet sajtó alá rendezte, az utószót írta: *Véber Károly*. Nemcsak a tudománytörténeti érdeklődésű olvasót, hanem akár a kalandregény, avagy a kalandos útirajz kedvelőjét is bűsbán kielégíti: a történelmi-életrajzi hitel, az adatok személyessége, a cselekmény fordulatosága, helyenként humora, tragikuma, a szélsőséges helyzetek éleskecskésségek kivételével, mint életrajz-szerző, ez az írott életanyag kitűnő kiindulópontja lehetne a szerző és a szereplők világnézeti álláspontját elemző tanulmányoknak is; bizarrul keveredik a „feketékkel” szembeni elfogultság és tárgyilagosság, fölénytudat és tisztelt, lenézés és elismerés. A teherhordók megkorbaolása, vasra verése, avagy az élelem eladására nem hajlandó „bennszülöttek” fegyveres megsarolása itt természetesként elfogadott gyakorlat — miközben egyik-másik afrikainak a szellemi avagy erkölcsi erényeit fenntartás nélkül, őszinte csodálattal mutatja fel a szöveg. A múlt század végi Európa e tanult-művelt s meglehetősen haladó gondolkodású férfia(i) szemében nélkülös pozitívizmussal számoltak be a rabszolgasorsról és rabszolga-kereskedelemtől, az erőszak jogáról és a fegyverek hatalmáról, a színes gyöngyök valutaértékéről és a létközörmények iszonyatosságáról.

Az eltelt évszázad távlatából tehát a mai olvasóban óhatatlanul főmerül a szükséglet: előbb-utóbb elemzően kissé mélyebbre hatolni ebben az anyagban. Sőt: egy majdani, újabb kiadás esetében egyéb vonatkozásban is több fogódzóról érdemes majd gondoskodni. Ha (egy tolvaj teherhordó „jóvöltából”) Teleki és társai elvesztették is Afrika-térképeiket — a mai olvasó azért mégiscsak örövendene, ha modern kartográfiai segédességek birtokában felfedezhetné, hogy ama *Teleki-vulkán* a mai Kenyában van, akárcsak a Teleki felfedezte *Rudolf-tó*, *Korogve* pedig Tanzániában; a gróf vadásznaplójában feltüntetett számos földrajzi név zömét (*Mkomázi*, *Mikocseni*, *Upuni*, *Szame*, *Kiszinaó*, vagy az *Asipe-tó*, *Kikáfo*, *Szirigir* stb.) ugyanis még az igen részletes *Képes politikai és gazdasági világtalpas névmutatójában* sem lelheti fel, útját tehát képtelen követni. Ama majdani újabb kiadásból az olvasó esetleg megtanulhatja, hogy kiket tiszteljen a „félelmetes Mászai- és Kikuj-

ország” lakóiban, meg azt is, hogy a tudomány mit igazolt száz évvel ezelőtti utazóink észrevételeiből, föltételezéseiből...

A szöveget boldogan faló, hálás olvasónak talán az is furcsa, hogy a szerző, *Höhnél Lajos* neve csak a negyedik oldalon lehet fel, mint azé a személyé, aki „leírta” az utat — pedig még a XVI. századi „tollforgató szolgák” neve sem maradt ennyire rejtett; s hogy eredetileg nem túlvetete papírra beszámolóját Höhnél, az is csak az utószóból tűnik ki, az viszont még ott sem, hogy ama 1891-es *Ráth Már-féle* füzetes „egyetlen magyar kiadás” vajon kinek a fordításában látott napvilágot, s hogy Véber Károly „sajtó alá rendezése” vajon ama 93 évvel ezelőtti magyar szöveg gondozását, netán stilizálását jelenti-e (lévén, hogy stílusán jóformán semmi avíttságot nem érzünk). Arra is kíváncsiak lehetnénk, hogy az utószó szerzője mit ért a „némiel rövidített” formán, s miért nem jelzi sem a szövegben, sem (legalább) „utó-jegyzetben”, hogy mit hagyott el, mit iktatott ki, s milyen szempontok szerint? A mai olvasót föltehetőleg fokozottabban érdekli a valódi szerző, Höhnél Lajos személye is (az utószóból például nem derül ki, hogy magyar-e) — hiszen e műnek Teleki csak hőse: egyik hőse.

Bármilyen szemérmes, s Telekivel szemben hűségesen tiszteltető krónikás Höhnél — hősként is osztózik vele, joggal, az érdemekben. Az olvasónak tehát az a reménye, hogy egy újabb kiadás kárpótolhatja mostani hiányérzetét, s egy korszerűbb, gazdagabb illusztrációs és magyarázó apparátussal ellátott könyvet vehet majd kézbe, amely nem hagyja magára kötelességgel és sejtelmekkel, s lehetővé teszi a száz évvel ezelőtti kép (legalább eligazító) összerakását a maival, más szóval: behelyezését a mai Afrika gazdasági-politikai és történelmi térképébe. És kielégíti az utószóban közölt Teleki-idézetek ébresztette kíváncsiságát az iránt, hogy maga Teleki — a Rudolf trónörököséhez és más ismerőseihez intézett levelekben, valamint a *Times*-ban közölt útibeszámolójában — hogyan nyilatkozott az útról. Mindenesetre az olvasó hálásan adózik a marosvásárhelyi *Erdélyi Lajosnak*, akinek a *Kritérionnál* 1977-ben megjelent könyvéből ezek az idézetek származnak, és akinek ugyanott közölt Teleki-életrajzára a sajtó alá rendező és utószót író Véber Károly hivatkozik.

Dokumentumtárunk mindenestre újból nagy kincsest gyarapodott. Köszönet a kiadónak. **Bodor Pál**

Hogyan éltek szépapáink, szépanyáink?

Üzenetek a magyar múltból

CSAKNEM KÉTSZÁZÖTVEN esztendővel „ezelőtt” született könyvből idézünk:

— Te leány, hol vagy? Adj tiszta inget!

— Melyikét kívánja az Asszony, a vastagabbat-é vagy a vékonyabbat?

— Mindegy, mert sietnem kell. Most add ide az alsó köntösömet, a vállamat, abroncsos és felső szoknyámat. Nosza hamar! Ülted fel a fejrevalómat; de még előbb mosdanom kell.

— Imé, itt a friss kútvíz, a királyné szagos vize, a kendő, a fésők, a gombostűk és ami egyéb szükséges.

Nemrégiben egy angol folyóirat tálalt bájos csemegeként hasonló párbeszédet egy múlt századi „angol-magyar társalgó” lapjáról, átérezve a közönségnek a régmúlt hétköznapi iránt táplált érdeklődését. Ez a jelenség nálunk is megfigyelhető. Öröndetesen szaporodnak azok a könyvek, amelyek nem a múlt nevezetes politikai vagy hadi eseményeivel foglalkoznak, hanem a mindennapok zsalugatereit át adnak bepillantást szépapáink, úkapáink életébe. A fenti beszélgetés is ilyen bekukucskálás egy harmadfélszáz évvel ezelőtti magyarországi otthonba, Bél Mátyásnak, a haza megismerésének és nevelésének anyait fázadozó tudós evangélikus lelkészének 1729-ben megjelent, *A magyar nyelv-mester* című könyvéből.

Szándékosan írjuk, hogy magyarországi — és nem magyar — otthonba. Ha a Bél Mátyás műveiből *Hungariából Magyarországra felé* címen a Szépirodalmi Könyvtudományi Intézet legújabb kiadásában megjelent könyvből lapozgatunk, világosan kirajzolódik a kettő közötti különbség. Mint a kötet gondozója, *Lárnai Andor* írja brilliáns bevezető tanulmányában: „Ha valaki föltette volna Bél Mátyásnak azt az akkoriban teljesen anakronisztikus kérdést, hogy milyen nemzetiségű, vagy meg sem értette volna, vagy azt feleli, hogy Hungarus...”

És már magának ennek az egy megállapításnak példáiért érdemes elolvasni ezt a válogatást. Amilyen sokat mond Bél Mátyás neve a történelem, irodalomtörténet, művelődéstörténet és földrajz művelői számára, annyira ismeretlen a nagyközönség előtt. *Hungarus volt*, amit talán így fordíthatnánk, hogy *magyarországi*. Az akkori Zólyom megyében született, *Ocsován*, 1684 március 24-én a vidéket mai szóval kevert nemzetiségűnek jellemeznénk, mert egyként éltek arrafelé magyarok, szlovákok és németek. Ezekről Bél, a paraszt és mészáros fia mindig

úgy beszél, hogy „mi”, hiszen „a magyar nép dicsőségéhez tartozik — olvashatjuk nála —, hogy több nyelvet szokott anyanyelv-ként használni”. Sokszor emlegeti a „mi hazánkat”, egyenrangú lakójaként fogva fel minden polgárát, nemzeti és vallási különbség nélkül.

A MI HAZÁNK. Nemzeti — mondjuk így, hogy hungarus — büszkeség és hazaszeretet süt át a válogatás minden lapján, amelynek tartalmát talán így foglalhatjuk össze: honismeret. „A jó polgárnak kötelessége érdemeket szerezni hazája körül”

— írja, s ezért fogott hozzá hazája történelmének és földrajzána, valamint népleírásának szervezett feldolgozásához. Így lép elénk írásaiból a 18. század első felének magyar valósága, akár a nógrádi népszokásokról, akár a nagyszombati egyetem szervezeti felépítéséről vagy az oktatás általános helyzetéről ír. Pár évvel ezelőtt kétkedve olvastuk a napóleoni háborúk Magyarországra került hadifoglyainak leveleiben, hogy itt még a paraszttal is tudnak latinul beszélni. Néhány egyedi eset fölületes felmagyarázatát éreztük ki belőle, és imé, Bél Mátyás mit ír Pozsony ismertetésénél: „A köznép elegnek tartja, ha a latinság alapjait sajátította el. Azután ugyanis az atyai és ősi mesterségeket tanulják meg, és ülmunka közben latinul beszélnek.” Történelmi ismereteink igazolására, kiigazítására, honismeretünk bővítésére egyaránt élvezettel olvashatjuk ezt az összeállítást. S közben igazat adunk a Bél által idézett 17. századi Michael Havemann-nak: „Amiről most azt hisszük, régi, valaha új volt; s a mai új is el fog avulni; amit most példaképpé vedünk, példává lesz maga is.” Olykor persze éppen azért, hogy a maradandóságot példázza, mint Bél megállapítása a pozsonyi borexportról: „Külföldről majdnem soha nem jön kereskedő, a kivételnek pedig szinte áthághatatlan akadályai vannak.”

AZZAL AZ ÉRZÉSSEL tesszük le a könyvet, hogy a történelem mindennapjai időkint forradalmi változást hoznak, időkint ciklikusan visszatérnek, de mindig egymásba érnek. S ezért jólesik megismerni a régiak mindennapi életét: hogyan éltek.

És azt is, hogy hogyan haltak meg. Vagy miért haltak meg. Elére állítva a kérdést: hogyan nem haltak meg?

Mert minduntalan ez tolszklik fel az emberben, ha *Pápai Páriz Ferenc Pax corporis* című orvosi könyvét olvassuk, amely a

Magvető Kiadó értékes *Magyar Hírmondó* sorozatának tagjaként jelent meg, *Szablyar Ferenc* gondozásában. A mű 1764-ben látott napvilágot a híres bázeli egyetemen tanuló, majd ott az orvosi kar ülnökéként működő szerző tollából, aki édes hazájáért ott-hagyta karrierjét. Itthon akart használni. Latin szótára maig nélkülözhetetlen a kutatók számára, ez a latin című (fordításban „a test békessége”), de magyar nyelven írt orvosi könyve pedig élvezetes bepillantás kora egészségügyi viszonyába.

Milyen keveset tudtak szervezetünkről, amelyben szerintük külső és belső eredetű nedvességek, le- és felszálló gőzölgések okozták a legtöbb galibát. Tehát keveset tudtak a betegségek okairól, még kevesebbet a mechanizmusokról, de annál többet kúrálásokról. Ma már mosolygunk, olykor megütközünk gyógyszerreiken és eljárásaikon, míg történelmi gondolkodásunk nem figyelmet fordít arra, hogy vajon másképp vélekedünk-e a két-három emberöltővel ezelőtti orvoslásról is. Így persze egyszerre élvezetes olvasmányává válik a könyv. Olykor ráismerünk maig föl-fölbukkanó varázsszerekre, mint például a gutaütés elleni karkötőre; sokszor mosolygunk egy-egy ajánlott gyógyszeren, mert bizony az csak „placebo”, a hatásába vetett hittel gyógyító csodaszert lehetett; máskor maig használatos gyógyteákra ismerünk; kíváncsiak leszünk, használta-e ajánlata a máj gyógyítására, hogy „kitől kitélik, olvaszson fel kalárist citrom-lében” és hogyan fogadták meg tanácsát, mint „parasztorvosságot”. „Józané levét facsard ki és idd meg kecsketéjjel!”

Mindeme érzelmi hullámzások között látjuk a 17. századi orvost és utána még nemzedékek orvosait e szakkönyvvel kezükben, amint az eget is vizsgálják, hiszen vannak orvosságok, amelyekkel „holdnak fogytán, az utolsó negyedben kell élni”; látjuk nemesi kúriák nagyszonyait, amint almáriumukból előveszik ezt a könyvet, elküldöndö cselédeiket gyógyfűvek gyűjtésére, hogy szeretteiknek, környezettüknek és a falvak népének megszerezze a test békességét.

MINDKÉT KÖNYV élvezetes bepillantás eleink hétköznapijába. Ók is éltek, nyavalyákkal küzdöttek, és meghaltak. Boldogabban-e, több szenvedéssel-e, mint mi? Az olvasó maga fogalmazhatja meg a választ, egyként bölcsességet merítve Bél Mátyás és Pápai Páriz Ferenc könyveiből. **Kelesényi Gábor**

A régi szövegeket közlő *Magyar Hírmondó* sorozatában jelent meg a közelmúltban *Szalay Károly* szerkesztésében az *Elméti vidító elegy-belegy dolgok* című kötet is. A fedőlap papírjának patinás színe, a cím háromféle betűtípusa, a díszített keret, a középen elhelyezett pipázó huszár metszet képe a 18. századi könyvek tipográfiai divatját idézi. Ha felfolozzuk, a címhez illő kedélyes olvasnivalót találunk benne. Az egykori győri kalendáriumok 100 évének anyagából válogatott jóslatok, időjárás-prognózisok, naptári veresetek mellett fortélyos találós kérdések, urak, parasztlak, papok, katonák, furfangos deákok, cigánylegények köréből való átmák, „részegesek, csalók, tolvajok, fősvények, nagyotmondók, balgák, együgyűek” kacagató történeteinek hosszú sorát.

„Száz év elfeledett s jóformán még fel sem fedezett szépprózáját tartja kezében az olvasó...” — írja *Szilágyi Ferenc*, a „Keleges olvasó”-nak szóló ajánlásában. — Ez a régi szöveg „meglepő friss-ségével, eredetiségével, izes magyarságával elsorakoztat, egy-szersmind ablakot nyit az egykorú magyar társadalomra is... annak

Elméti vidító elegy-belegy

elő nyelvére és stílusára, valamint irodalmi érdeklődésére”. — Ez a megállapítás különösen érvényes a kötet fantasztikus kisregényére: „Nevezetes utazás, avagy Bertók Bertalan magyarországi születésű hajógyarmator csodálatos holdbéli utazása!” A hazai társadalom fonákosságait bíráló szatíra csak ebben a földtől távoli planetán játszódó cselekmény kontórába bújtatva volt elmondható. Nem újkéltű írói fufang! Megtálaljuk az angol *Swift*-nél, a *Gulliver utazásaiban* (1726) és a 18. század közepén a felvilágosodott gondolkodású dán *Holberg* latinul írott fantasztikus regényében. Utóbbi magyarul is megjelent Pozsonyban, 1733-ban, Fábrián József fordításában. *Klimius Miklós föld alatti utazásai* címmel.

Holberg regénye Európa-szerte kedvelt olvasmány volt a 18. század végén. Klimius a föld alatt lá-

tott világ leírásával, szabadon gúnyolhatta a nyugati országok társadalmi visszasságait. Bertók Bertalan utazásában az ismeretlen szerző távoli tengerekre, messzi planetákra viszi hősét, hogy bátran elmondassa vele a hazai tájakon látott fonákosságok bírálatát. Az 1830-as években csakis ebben a formában szólhatott bátran: „a másokból élő hamis tisztartókról, a kenőpénzkezlő, a titulusokról (amelyekért más országokban már büntetést kellett fizetni), a Mérték (=mérleg) városában tartott mázsálsárol, ahol a hamis prékátorokat, a szegény embereket nyomorgató bírót latra vetik.” Nem utolsó a hazai tisztújításról adott keserű rajza sem.

A győri kalendáriumokból válogatott anyag kora évszázadokkal mérhető, de upaiunkban is „elméti vidító”, Komikumot, humort, szatírat közvetítő soraival sok derűs percet szerez az olvasónak. Az utószóban rövid ismertetést találunk a régi magyar anekdotagyűjteményekről és a valaha radkivül népszerű kalendáriumok hazai történetéről. A kötet végén: jegyzetek, tájszók és régies kifejezések magyarázata. **(Magvető)**

Péterffy Ida

A HÉT KÖNYVEI A HÉT KÖNYVEI A HÉT KÖNYVEI

AKADÉMIAI: Idegen szavak és kifejezések szótára — Nyelvészeti tanulmányok — Magyar Életrajzi Lexikon I — Keskés András: A magyar vers hangzásstruktúrája — Nyugat 1912. (Változatlan lenyomat).

CORVINA: Pannónia földjén. Nyugat-Dunántul — Lajos Mari-Hemző Károly 99 sajtó- és toltásélt: 99 gyümölcsös édesség — Ungarische Tanzkunst.

EUROPA: Elhetetlen szerelmek (XX. századi elbeszélések) — Kosovál, Srečko: Óz a karsztok — Livada, Basa: Versék — Shakespeare, William:

Cymbeline — Tielsch, Ilse: Elefánt az utcán — Woznicka, Ludwika: Fanasztikus büntények krónikája, avagy különös és hátborzongató történetek — Böhl, Heinrich: Frankfurti előadások — Raszputyin, Valentijn: Mit mondják a holdnak?

SZÉPIRODALMI: Bicskei Gábor: Ott a helyed, Joel! — Galgóczi Erzsébet: Vidrafas — Homérosz: Illusz — Juhász Ferenc: A boldogság — Pausztovszkij, Konsztantyin: Romantikusok — Ungvári Tamás: Nemcsak Babilonban — Czákó Gábor: Varkányi Erzsébet — Herczeg Ferenc: Pro Libertate! — Magyar drámatört. 19. század I-II. — Sziládi János: Kíséret.